

Özneler Ötesi Bir Konuşmanın Söylemsel Analizi

Çağatay Çoker*

İstanbul Üniversitesi

An Analysis of Discourse of a Conversation Beyond Subjectivities

Özet

Bu çalışmada Wetherell ve Potter (1992)'in kişilerin konuşmalarıyla ne yaptığının analiz edilmesi önerisi üzerinden Hrant Dink cinayeti üzerine yapılan bir konuşma alıntısının söylemsel analizi yapılmıştır. Karşılıklı konuşmanın birden fazla kişi içermesi gerektiğini söyleyerek psikolojinin birey özne kategorisini çağırın yaklaşımının aksine tek bir kişinin konuşma alıntısının içerisindeki eylemsel bir süreç izlenmeye çalışılmıştır. Analiz çerçevesinde, Bakhtin'in psikoloji alanındaki yansımaları, Shotter'ın (2004) 'ara öznellik kavramı', post-modern psikolojinin inşacı kanadından Harré'nin (1998) 'dilde inşa edilen benlik' görüşleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları sosyal bilimler için yeni bir insan anlayışının oluşması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: dil, söylem analizi, benlik, metinler arasılık, psikolojinin insan anlayışı

Abstract

This study includes, an analysis of discourse of a conversation extract about the murder of Hrant Dink based upon Wetherell and Potter's (1992) suggestion of analysing what people do by talking. Contradicting to the individual subject evoking psychological approach which suggests that conversation is bound to more than a single person, the practical process in a single extract of a speech of a single person has been tried to be traced. Shotter's (2004) notion of 'inter subjectivity' who can be referred as a reflection of Bakhtin on the field of psychology and Harré's (1998) notion of 'self as a construction' who is on the social constructivist flank of post-modern psychology are evaluated on the basis of the analysis. The findings of the study underlines an urgent need of a new understanding of humanity.

Key Words: language, discourse analysis, self, inter textuality, humanity perspective of psychology

Giriş

Psikoloji bilimi, rasyonelleştirici temel araç olan bireysel zihnin ve bu zihinle beraber var olan aydınlanma ve modernizm kavramlarından bağımsız anlaşılabilir. 'İnsan ruhu' kavramı kilise ve rahiplere insan bilgisine dair nasıl

bir üretme ve işletme iktidarını veriyor idiyse, insan zihninin öncellenmesi de bu iktidarın modernist kurumlar lehine el değiştirmesine sebebiyet vermiştir. İnsana dair bilgi, birey zihniyle anlaşılabilir başlandı.

Beden; kısmen geçirgen bir kurgu-

* Yazışma adresi: Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (cagatayco@gmail.com)

dan daha kapalı, zihnin kontrolünde olan, topluluk üyeleri ve çevreyle ilişkili, insanın ilkel doğasını barındırdığı öne sürülen pasif bir kurgu haline dönüştü. Psikolojiyi anlamanın en önemli noktalardan biri, aydınlanmanın ön ayak olduğu bilimsel söylemin şüphe götürmezliğine duyulan inanç olabilir. Sosyal bilimlerin en ‘bilimseli’ olma iddiasıyla dönüşen psikoloji, yeniden ve yeniden ürettiği bireyi sürekli daha ‘gerçek’ ve daha somut kıldı. Öyle ki psikoloji bütün çalışma sorularını; birey kavramı ve bu kavramın içerdiği öne sürülen mekanizmaları, süreçleri, bedensel izdüşümleri üzerinden oluşturmakta, ancak bireyin varlığına dair veya insanın birey dışında nasıl anlaşılabilirliğine dair bir sorunsal oluşturamamaktadır. Sosyal bilimlerin insan anlamalarını, bu tip sorunlar ortaya çıkarmayacak bir biçimde aralarında paylaşmış gözükmektedir. Hatta birbirlerine alanlarıyla ilgili eleştiriden ziyade ‘yardım etmeleri’ artık çok daha rastlanır bir tavidir. Bu tip bir yardımlaşma, yeni kavramlar üretmek üzere sorular sormaktan ziyade meşrulaştırıcı kavramları yeniden üretecek sorular üretmeye daha yakın durmaktadır. Bu sebeple pek de naif değildir.

Sosyal Psikoloji buna güzel bir örnek oluşturur. Sosyal psikolojinin çeşitli tanımlamaları, bireyin sosyal ve kültürel ortamdaki yani toplum içerisindeki davranışlarının çalışılması içerir. Günümüzde vurgu, bireyin

davranışlarından sosyal etkileşime ve sosyal çevreye kaysa da tanımların iki versiyonunda da birey üzerindeki sosyal etki, merkez alınmaktadır (Kağıçbaşı, 2010). Kısaca birey ve toplum iki ayrı sorgulanamaz varlık olarak sabitlemiştir.

Bu noktada yanlış bir anlama olmaması için biraz duralım ve bir konuda anlaşalım. Modern insanın anlaşılmasında birey kavramının işlerliğini ve gerçekliğini reddetmek gibi bir hedefin doğru olmayacağını düşünüyorum. Zira şu an birey, zihin, davranış gibi kavramlar gündelik hayatımızın işlerliği içerisinde vazgeçilmez görünen kavramlardır. Kimlik numaralarımız bireye aittir. Maaşlar adımıza yatırılır, maaşın bir gruba yatırılıp aralarında istedikleri gibi bölüşmelerini isteyen bir sistem işlemez. Daha önemlisi kendimiz tekil bir birey olarak var olduğumuza dair sorgulanamaz bir inanca sahibizdir. Karnımız acıktığında ‘Ne yesem?’ sorusunu sorarız ve bu zihinsel soru bizi bedenimizin içerisine hangi dışsal öteki yiyeceği alacağımızın kararını ya da iktidarını teslim ediyormuş gibi görünür. Bu iktidar her ne kadar yanılsamalı bir iktidarsa da (çünkü seçimlerimiz bizim adımıza çok önceden sınırlanmıştır) bize, varlığımızın modern rasyonellere yaslanan bilgisini kanıtlar. Bildiğimiz şekilde eyler ve yaşarız. Bu noktada Foucault, bilgi/iktidar ilişkisinin açık seçik ortaya konulması için öncelikli olarak özne, bilgi, birey ve bireyselleşme kav-

ramlarının öncelikli olarak incelenmesi gerektiğini söyler (Foucault, 1972). Foucault'ya göre modern öznenin ne olduğu tam olarak anlaşılmeden, modern dönemin iktidarları olan disiplinci ve düzenleyici iktidarlara toplumsal hayatta işlerlik kazandırmak mümkün değildir. İşte bu sebeple, bireyin ontolojik bir reddiyesini yapmaktan ziyade bu inancın kendisini ve bağlantılı olduğu (zihin, beden, kimlik gibi) diğer kavramları, modern insanı anlamakta kullanılabilecek bir yapı taşı olarak tartışabilmek gerektiğini söylüyorum. Zira gerek sosyal psikoloji gerekse psikolojinin 'sosyal olmayan' diğer alanları kendi alanlarını, bu ana kavramların gerçek olduğu varsayımı üzerine kurmuşlardır.

İkinci olarak psikoloji; insan modelini, tam da yukarıda bahsettiğim kavramları öncül kabul edecek biçimde, bireyin gelişim sürecinde sonradan sosyalleşen bir model olarak öne sürer. Sonradan sosyalleşme, bireyin ve insan zihninin bir öteki özneye veya toplumla kurduğu ilişkiyi ikincilleştirir. Yani sosyalleşme ve etkileşimin insan hayatındaki tesiri ne kadar önemli olursa olsun bu dinamik, insan doğasına ait olmaz çünkü sonradan kazanılmıştır. Vygotsky'nin gelişim teorisi bu görüşle ters düşer. Ona göre düşüncenin gelişiminin gerçek yönü bireyselden toplumsallaşmışa değil, toplumsaldan bireye doğrudur (Vygotsky, 1934, 1985). Şu halde bir insan anlaması için illa ki bir doğa

göndermesi yapılması gerekiyorsa; bireylerin dil vasıtasıyla büyüdükçe etkileşmeyi öğrendiği bireysel doğadan ziyade, sosyal bir varlık olarak birey ötesi bir insan doğası işaretlenmelidir. Böyle bir insan doğası fikri, 'medeniyet-doğa', 'çevresel olan-içsel olan', 'yapay – doğal' dikotomilerini tersine çevirebilir -ki Foucault'un belirttiği üzere insan doğası fikri, batı'ya özgü bir bilgi tipine ve felsefe biçimine ait bir fikir veya kavramdır dolayısıyla sınıfsal sistemin bir parçasıdır ve son derece ideolojiktir (Foucault, 1971, 2005)- ve psikolojinin sorgulanamaz zemini olan bireyin varlığını sorgulayabilir, alternatif insan modellerine imkân tanıyabilir.

Mihail Bakhtin'in Dil Görüşü

Kendine ait bir ontolojisi olduğunu öne sürdükleri dil sistemiyle alanlarını sınırlandıran Saussure'cü dilbilimcileri eleştirmesi neticesi (Kress, 2001) ortaya çıkan Bakhtin'in dil düşüncesinin önemli kavramlarından biri çok dilliliktir (heteroglossia) ve dilde farklı şekillerde yapılanmış toplumsal söz biçimlerine işaret eder (Bakhtin, 2001). Dildeki bu çok dilli yapılar arasında sürekli bir etkileşim mevcuttur. Bir sözcenin biçimlendiği bağlam, Bakhtin'e göre hem toplumsal dili içeren hem de içeriği kendine özgü olan, tekil bir sözce ile söyleşimselleşen heteroglossiadır. Bakhtin'e göre her sözce bir başka söylem tarafından hem belirlenir hem de o söylemi ça-

ğırır. Karşılıklı konuşmada sözcü bir diğerinin yanıtını kıskırtır dolayısıyla gelecek olana dair bir öngörü ve harekete geçiricilik taşır. Yani Bakhtin için dil, özneler arasıdır ve her ifadenin yarısı bir başkasına aittir. Metin artık insanı anlamakta kullanılabilir yeni bir epistemolojinin araştırma nesnesi haline gelir. Vygotsky nasıl Düşünce ve Dil’de (1934, 1985) düşünceyle dilin farklı türeyişsel kökenleri olduğunu ve birbirlerine indirgenemeyeceklerini savunuyor idiyse, Bakhtin’in de bir anlamda benzer bir ilişkiyi, söyleşimsel ilişkiler ve dil arasında bulduğunu söyleyebiliriz. En azından söyleşimsel olanın doğasının kendine özgü olduğunu ve dile indirgenemeyeceğini söylemektedir. Söyleşimsel ilişki, konuşma içerisindeki sözcüklerin anlamsal ilişkileridir. Birbirlerinden tamamen farklı zamansal ve uzamsal sözcükler anlamla birlikte söyleşimsel bağlantılar açığa çıkarmaya eğilimlidir. Dil nasıl ki konuşan özneler arasıysa ve söylem de bu karşılıklı etkileşimin bir sonucuysa, metinler de her zaman başka metinlerin alanında ve başka metinlere gönderme yaparlar. Dolayısıyla her söylem başka söylemlerin, her metin başka metinlerin bir parçası ama bu metin ve söylemlerin dönüştüğü farklı bir bütündür.

Söylemsel Psikoloji

Birey yerine söylemi merkez alan Bakhtin, yeni bilimi sözcü araştırmalarına ya da metinlerin konuşma bağ-

lamında incelenmesine dayandırmıştı. Sosyal psikolojinin eleştirel postmodern kanadında bir grup psikolog Bakhtin, Wittgenstein, Derrida gibi düşünürlerin dil üzerine çalışmalarından etkilenerek bilişselci yaklaşımın, eylemlerin zihinsel süreçlerin bir ürünü olduğu söylemini eleştirmiş ve konuşma eyleminin kendisini araştırmak gerektiğini söyleyerek söylem analizini geliştirmişlerdir (Potter, 1996). Bu bağlamda sosyal alana dair birden fazla farklı teorik varsayım üretilmiştir. Bu varsayımlardan biri; Harré’nin benliğin bir oluştan ziyade, dilin inşalarından biri olduğu önerisidir (Harré, 1998). Harré kendimizi insan özneler olarak görmemizin ve yaşamamızın, dilde içkin bir inanca dayandığını söyler. Bu inanç, kişi olduğumuz inancıdır. Dolayısıyla düşünme şeklimizi belirleyen de içine doğduğumuz dilin yapısıdır. Dil bize insan olmanın doğasıyla veya dünya ile ilgili çok temel bir takım faraziyeler verir ve biz de gündelik hayatımızda bu faraziyeler üzerinden davranırız, eyeriz. ‘Benlik’ de işte bu faraziyelerden bir tanesidir. Dil Harré’de dışsal ve ontolojik bir varlık olarak görünür. Bu dışsallaştırmanın olumsuz tarafı, insanı ve dili iki ayrı varlık olarak işaretlemesi ve sonradan ilişkiye sokmasıdır. İnsanın bir dilin içine doğması fikri her ne kadar mantıklı gözükse de dil tarifini tekleştirdiği ve bir nevi herkesin ortaklaştığı bir rasyonel anlamlar ağına dönüştürdüğü için sakıncalı görüyo-

rum. olduğunu düşünüyorum. Halbuki dil daha geniş ve esnek bir zemin üzerinden anlaşılmalıdır. Bakhtin'den yola çıkarak dili, Harré'nin bahsettiği tutarlı ve kavramsal bilgilerle dolu, kullanıma hazır, kendine ait bir uzama sahip, değişkenliği az bir şey olarak değil; sözceleri eylem, bu eylemleri de bağlamla birlikte dönüşen anlamaların ilişkisi olarak kurgulamak bize daha dinamik bir zemin sağlayacaktır.

Shotter (Shotter, 2004), dile, Harré'nin ortaya koyduğu gibi dışsal çeşitli bilgi içeriğiyle dolu bir varlık olarak bakmaz. Konuşma süreci de ona göre, iki bireyden birinin konuşma eylemini diğerinden bağımsız başlattığı, diğerinin yine bağımsız şekilde buna yanıt verdiği bir süreç olmaktan çok, bu iki kişinin beraber eyleyişidir. Bu bağlamda Shotter, Bakhtin'in kavramsallaştırmasına daha yakın bir dil ve konuşma anlayışını kabul eder, eylemin (yani konuşmanın) ne senin ne benim olduğu ama bizim olduğu bir model önerir buna göre birinin eylemi kısmen çevredekilerin eylemlerine göre şekillenir. Hatta Bakhtin bir konuşmada birinin diğerinin vereceği karşılığı önceden anlayabilecek şekilde konuştuğunu söylemektedir (Bakhtin, 1986). Bakhtin'in dil felsefesine yakın duran Shotter, anlamı zihin-dil ilişkisinde anlamayı reddeder, birey zihninden çıkarır. Ara-öznel (inter-subjective) bir alanda çalışılması gerektiğini belirtir.

Bu makalenin hedefi; anlamı konu-

şan kişilerin arasına, eyleme dahil eden bu bakış açısını ve tartışmasını, bir grup içerisinde tek bir kişinin söz birliği olmayan politik bir konu hakkında yaptığı bir konuşmanın söylemsel çözümlenmesi üzerinden değerlendirmek olacaktır.

Teknik

Bu çalışma, Hrant Dink cinayetinin anlamlandırılması üzerine yaptığım tezin (2007) verilerinin yeni açı üzerinden çalışılmasıyla hazırlanmıştır. Cinayetin işlendiği dönemde ülke gündeminde konuyla ilgili bir çok tartışma ortaya çıkmıştır. Konu, gerek medyada gerek sokakta, gerek yoğun katılımlı eylemlerde, gündelik konuşmalarda, gerekse devlet merkezli açıklamalarda tartışılabilirliğini halen korumaktadır. Bu çalışmada bu konu merkezinde çeşitli gruplarla yapılan mülakatlar incelenmiş, içlerinden konuşmacılardan birinin Hrant Dink cinayeti üzerine düzenlenen bir gösteri yürüyüşünde 'Hepimiz Ermeniyiz, hepimiz Hrant'ız' sloganı üzerine konuştuğu bir alıntı bu makalenin konusunu oluşturacak şekilde seçilmiştir.

Mülakat fokus grup tekniğiyle yapılmıştır. Fokus grup tekniği başlı başına bir yöntem olmak zorunda değildir, niteliksel veya niceliksel yöntemlere eklenebilmesi açısından esneklerdir. Bu sebeple son yirmi yıldır sosyal bilimciler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Linhorst, D; 2002).

Fokus grubu diğer bir çok grup araştırmasından farklıdır. Birçoğuna göre fokus gruba grup mülakatı olarak bakmak mümkündür (Kitzinger ve Barbour, 1999; Morgan, 1997). Fokus grubun bu diğerlerinden temel farkı, mülakatçının soru sorduğu ve görüşmeciden cevap alındığı versiyonların tersine konuşmayı biçimsel bakımdan bir sohbet şeklinde kurgulamasıdır. Bu anlamda bünyesinde mülakatçının görüşmecilerin sorularına cevap verdiği anları taşır. Mülakatçı bir tartışma açar ve oturumu yönetir. Önemli olan herkesin rahatça söylemek istediğini söyleyebileceği bir ortam oluşturmak ve oluşacak bir fikir birliğinden çok çatışmaların olabileceği bir tartışma üretebilmektir. Duruma ve tercihinin göre yönlendirici olabilir veya tartışmanın kendiliğinden gittiği yolda akmasını seyredebilir. Konuşmalar kaydedildikten sonra yazılı metin haline dönüştürülür. Bundan sonra hangi yöntemle analiz edileceği araştırmacının araştırmaya hangi teorik arka plandan yaklaştığına bağlıdır. Bu çalışmada fokus grup tekniğiyle yapılan mülakatlar, söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Fokus grup tekniğinin bu çalışma açısından önemli olduğunu düşündüğüm bir kaygan noktası bulunmaktadır. Fokus grup, soru cevap ilişkisine karşı çıkar çünkü konuşmacıları cevap açısından yönlendirmektedir zira her soru bir cevabı tetikler. Dolayısıyla soru cevap, cevaplayana o şey dışında bir alternatif üretme şansını vermez ve genellikle de kendini doğrulayıcıdır. Fokus grup sözel olarak konuşmacılara kendi alternatiflerini oluşturma şansını verdiğini söyleyerek buna karşı çıkarken kişileri bir konuşma laboratuvarına koyar ve ‘özgürce’ konuşmalarını buyurur. Bu bir bakımdan ironiktir çünkü gündelik konuşmaların bir çoğu konuşma geçmişimiz olan insanlarla yapılır. Hayatımızda hiç görmediğimiz bir simitçi ile konuşurken simitçilerle konuşma geçmişimiz devreye girer veya bir akademisyen ders verirken yepyeni bir öğrenciyi yadırgamaz veya hoca-öğrenci ilişkisi sıfırdan yapılanmaya başlamaz. Konuşma bağlamını tamamen var olan yapılar üzerinden bir tanışıklık belirlemez ama bir ölçüye kadar biçimlendirir. Bu sebeple fokus grup yapısı, öznel bir diğeri için belirsizlik taşıyan, birbirinin tarihsel olarak anlaşılmasını zorlaştıran gruplardır. Dolayısıyla fokus grupların doğası kendine özgü bir biçime ve bağlama sahiptir. Kısaca bunun gözardı edilmemesi veya araştırmacının bulguları gündelik konuşmanın binbir farklı bağlamıyla karıştırmaması gerekmektedir.

Bu çalışmada ise fokus grup yapısının oluşturduğu bu farklılaşma ya da konuşma geçmişi eksikliği, konuşmacıların hem görüşleriyle kendilerini sunuşlarında etkin olmuş hem de diğerlerinin ne anlayacağına dair

ön anlamalar üretmelerinde etkin olmuştur. Bu etkinlik, konuşan öznenin dinleyicileri için tarihsel bir geçmiş tanımının olmaması dolayısıyla konuşan öznenin dinleyicilerdeki yansımalarının kendisi için tahmin edilemez oluşundan kaynaklanır. Tahmin edemezlik konuşmacının konuştuğu sözcelerin anlamlarını takip etmesi anlamında eylemselliğini arttırmış, analizi kolaylaştırarak bu çalışma için bir avantaj oluşturmuştur.

Bu çalışmada alıntının analizine, konuşmanın konu hakkında içerdiği tanımların veya tariflerin konuşma dışındaki anlamları üzerinden yaklaşılmamış, Wetherell ve Potter'ın (1992) belirttiği üzere, metne konuşma eyleminin neyi gerçekleştirdiği sorusu sorularak yaklaşılmıştır. Aynı zamanda Bakhtin'in metinlerarası kavramıyla ilişki kurarak hangi sözcelerin hangi metinleri çağırıldığına bakılmıştır.

Bulgular

K3 (Kadın, 20 yaşında): ya asıl söylenicek hepimiz insanız yani hani mesela eğer sen çomak sokmak istemiyosan ya da huzuru bozmak istemiyosan ortalığı karıştırmak istemiyosan şunu söylersin ya hepimiz insanız yazık değil mi ya hani en azından bunu söyleyebiliriz işta hani bu kadar karışmışken hepimiz şöleyiz hepimiz ermeniyiz şöleyiz böyleyiz demek yerine hepimiz insanız sonuç

olarak önemli insan yani buna bu şekilde bakmalıyız diyebilirlerdi yani karşılık mı verdiler bilmiyorum yani veya sadece korumak amaçlı mı yaptılar bizi bizde onun yanındayız demek için mi yaptılar bilmiyorum yani ama gerçekten bu cinayeti protesto etmek hani bizde insanız hepimiz insanız diyerek olabilirdi daha hani temel

...

Konuşmacı yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere fikirlerini bir fokus grup ortamında etkileşime sokarken öne sürdüğü fikrin doğruluğunu, herkesin kabul ettiği varsayılan politik doğru bir cümleye yaslayarak sağlama çabasıdadır. Politik olarak doğru bir cümleye yaslanmak kişiyi, iki önerme arasında herkesin mantıken ortaklaşacağı argümantatif bir bağlantı kurma zorunluluğundan kurtarıırken, karşındaki kişinin bunu onaylıyor olması, politik olarak doğru ifadenin çizebileceği doğru yanlış sınırlarının yanlış tarafında kalmama eğilimine dayanacaktır. "Hepimiz insanız" ifadesinin konuşmanın başında ortalarında ve en sonunda toplam dört defa söylenmiştir. Bu politik doğru (ayrımcılığa karşı gözüken) ifadenin konuşma esnasında çağrılması, bir yandan ondan önce gelen veya sonra söylenenlere dair bir sıkıntının doğduğu ya da doğabileceği imasını taşır. Bu sıkıntı, politik olarak doğru bir sözcenin güvenilirlik alanında

tamir edilebilme şansını bulur. İkinci olarak da kişinin kendisi ile bir konuşma geçmişi olmayan dinleyicilerine, öznenin politik olarak doğru bir özne olarak niyetinin kötü olamayacağına dair sürekli bilgi sunar.

“Ya asıl söylenecek hepimiz insanız...” ifadesi ‘hepimiz Hrantız hepimiz Ermeniyiz’ sloganına atıfta bulunmaktadır. Slogan, Ermenilere uygulanan ayrımcılığın altını çizmekte ve bu ayrımcılık üzerinden karşıt bir hareket kurgulamaktayken, konuşmacı ise ‘ayrımcılığın yanlışlığı’ gibi modern bir politik doğruluk fikrine yaslanarak, hepimizin insan oluşunun birlikteliği üzerinden bu sloganın ayrımcı bir slogan olduğunu ima etmektedir. ‘söylenecek’ kelimesinin kipi birinci tekil şahıs değil, öznesi belirsiz bir gelecek zamandır. ‘Asıl söylenmesi gerekeni’ söyleyerek ilk olarak kendi öznesini politik doğru bir zeminde kurgulamıştır. İfadesine, bu sloganın sözcülerini ayrımcı olarak nitelendirerek başlamamıştır. Bu suçlamayı yapmadan önce kendisinin ayrımcı olmadığına dair bir zemin kurmayı tercih etmiştir çünkü sloganın aksini savunmanın, ayrımcı olmak anlamını taşıması olasıdır (Örn: Hepimiz Türküz, hepimiz Ogün’üz gibi).

“eğer sen çomak sokmak istemiyosan ya da huzuru bozmak istemiyosan ortalığı karıştırmak istemiyosan şunu söylersin ya hepimiz insanız”

İkinci olarak konuşmacı bu politik doğru zeminin sınırlarını kendi ifadesi doğrultusunda (hepimiz insanız) şekillendirmekte ve bu politik doğru ifadeyle ortaklaşmayanın politik yanlış olduğuna yani sınır dışı olduğuna işaret etmektedir. ‘Hepimiz insanız’ diyemeyen kişinin niyeti ya ‘huzuru bozmak’ ya da ‘ortalığı karıştırmak’tır. Burada işaret edilen ikinci tekil şahıs ‘sen’dir ve sadece fiil sonlarına eklenmemiş, ifadenin başında da vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu ifade, karşısındakine meydan okuyabilecek güçte bir zemin oluşturmuş ve kurduğu politik doğru zeminin ahlaki sağlamlığına yaslanarak, kendi fikrine karşıt olabilecek herkesin niyetini politik yanlış olarak nitelendirerek kötü bir öteki kurgusu oluşturmuştur. Bu öteki kurgusu, hayali bir kişi, kötü bir çizgi roman kahramanıdır. Yakıp, yıkmak isteyen düzen karşıtı bu öteki kahraman kurgusu, konuşmacının konuştuğu kişi ya da kişiler için zorlayıcı bir çerçeve oluşturur. Geri kalan herkesin kendisini bu ifadelerin kurduğu çerçeve içerisinde konumlanmaya zorlar. İfadenin emredici ve tehdit edici havası, ifadenin kurduğu çerçeve ve sınırların herkesçe onaylanması ve bu sınırlar etrafında konumlanması adına harekete geçirici bir nitelik taşımaktadır.

“Yazık değil mi ya hani en azından bunu söyleyebiliriz işta hani bu kadar karışmışken hepimiz şöyleyiz hepimiz”

ermeniyiz şöyleyiz böyleyiz demek yerine hepimiz insanız sonuç olarak önemli insan yani buna bu şekilde bakmalıyız diyebilirlerdi“

Üçüncü olarak yeni ifade, bir önceki tehditkar ve emredici ifadenin yerine geçen daha hümanist ve acıyan bir tavırla, bütünleştirici bir 'biz'in politik doğru eylemini tasvir etmektedir. "Yazık değil mi" ifadesi ifadeye; olan bitene üzülen, duyarlı, hassas ve insancıl bir biçim verirken bir önceki ifadesinde işlevini yerine getirmiş tehdit eden, emir veren, suçlayıcı despot söylemin konuşan özneye verdiği biçimi onarır. Bu onarılmış yeni biçimiyle, ötekini kucaklama yolu çizmektedir: Hep birlikte, politik yanlış diye çizdiği-"şöyleyiz böyleyiz", yerine politik doğru olarak çizdiği "en azından bunu,, söyleyebiliriz işta hani bu kadar karışmışken hepimiz şöyleyiz hepimiz ermeniyiz şöyleyiz böyleyiz demek yerine hepimiz insanız". Bu şekilde, ayrımcılığın yanlış olduğu fikrine yaslanarak kurduğu sınırların konuşmacı tarafı -ifadelerin ötekileştiriciliğinin aksine- hümanist, bütünleştirici ve ahlak öğretici bir biçim alırken sınırın diğer tarafı, doğru olana çağrılmaktadır. Burada sorun şudur: "hepimiz şöyleyiz hepimiz ermeniyiz şöyleyiz böyleyiz" demenin neden ayrımcılık ya da politik yanlış olduğuna dair

rasyonel bir bağlantısı kurulmamaktadır. Aynı şekilde "hepimiz insanız" demenin politik doğruluğu rasyonel argümanlarla savunulmamaktadır. Hatta "sonuç olarak önemli insan" ifadesi bu bağlantıyı kurma çabası olarak okunabilir fakat burada da (etnik bir ayırmadan ziyade bütün olarak) insanın neden önemli olduğuna dair bir ipucu sunulmamaktadır. Kısaca konuşmacı sloganın yanlışlığı tezini argümantatif şekilde tartışmak yerine politik doğru varsayımlı bir söylemi veya söylem parçalarını esneterek ve eklemleyerek bir çerçeve oluşturmakta, ürettiği bu çerçeve içerisinde fikirlerini ve karşı çıkmakta olduğu varsayımsal fikirleri, konumlandırarak çarpıştırmaktadır. Çerçeve, bir kere oluştuktan sonra fikirleri doğrulayan (içeren) veya yanlışlayan (dışarı atan), konuşmacıdan bağımsız ikinci bir fail gibi gösterilmekte ve işlevlik kazandırılmaktadır. Bu şekilde ilk ("eğer sen çomak sokmak istemiyosan ya da huzuru bozmak istemiyosan ortalığı karıştırmak istemiyosan şunu söylersin ya hepimiz insanız") ifadesindeki tehdit edici emir veren ve ötekileştiren tavrı artık uygulamak zorunda olan fail görünümü, konuşmacının kendisinde değil, 'orada bir yerde' somutlaşan söylemsel bir zeminde var olacaktır.

Üçüncü çoğul şahsını ve geçmiş zamanı ilk defa kullanarak ("diyebilirlerdi") konuşmacı 'hepimiz Hrantız, hepimiz Ermeniyiz' slo-

ganının sözcülerine ve yapılan eyleme, doğrudan işaret etmektedir. Bu işaretleme kimin, konuşmacının ifadeleriyle kurgulanan politik doğru zeminin sınırları dışında kalacak şekilde konumlandırıldığını ya da konuşmacının onaylatmaya çalıştığı rasyonelin ötekisi olduğunu göstermektedir. Artık şunu söyleyebiliriz ki yukarıdaki alıntı politik doğru varsaydığımız bir ayrımcılık karşıtı söylemin çerçevesini, kendinleştirerek yeniden kurmuş; bu yeni çerçeveyi, dinleyenlerin anlamasına dair tasarımları doğrultusunda doğru kılmış ve bu çerçeveye uymayan tasarımları (eylemciler) öteki olarak ayırmıştır.

Tartışma

Yukarıdaki metin bizi iki farklı düzlemde tartışmaya itmektedir. Bunların birincisi özneler düzeyinde bir tartışma, ikincisi de metinler düzeyinde bir tartışmadır. İlk olarak öznenin bir metin olduğunu bir an için unutalım ve özne düzeyinde nasıl bir tartışma üretilebilir ona bakalım:

Shotter'ın (2004) konuşmanın ve anlamın özneler arası (inter subjective) bir alanda gerçekleştiği düşüncesini destekleyici veriler bulunmaktadır. Zira konuşmacının politik doğru bir cümleye sıklıkla yaslanma ihtiyacı, kendisinden çıkmış bulunan sözün anlamının diğerleri tarafından yeniden anamlanacağı ve bu yeniden anlamlamanın konuşan öznenin istediği sınırlar içerisinde ol-

maması gibi bir kaygıyı taşımaktadır. Dolayısıyla anlam öznedeki içkin değildir ve konuşulduğu anda çeşitlenir, olasılıklar oluşturur ve dinleyiciler bu olasılıkların birden fazlasını gerçekleştirebilir. Bu şekilde sözün anlamı, ne konuşan bireye ne de tamamıyla dinleyiciye ait olur. Sözün anlamı bu iki öge (söyleyen ve dinleyen) arasında bir alanda ikisine de bağımlı bir şekilde varolmaya başlar. Shotter buraya kadar ara öznellik kavramını kullanmakta haklıdır.

Fakat dinleyenin sözel bir yanıt vermediği halde konuşmanın sürdüğü bu versiyon bize tek bir kişinin, dinleyenin cevaplarına dair varsayımlarda bulunduğunu göstermektedir. Birbirleri arasında bu fokus grup dışında bir konuşma geçmişinin olmaması konuşmacının diğerlerinin nasıl düşündüğüne dair ipuçları ürettiğini, bu fokus grupta yapılan konuşmaların sınırları içerisine hapseder. Konuşmacı sürekli kendi sözlerini bir diğerinin gözünden okumak durumunda kalır ama bir diğerinin olmayan gözü yerine kendinde bir 'diğeri gözü' oluşturmak durumunda kalır. Bu şekilde sözünün ses bulması anında aslında kendisinin olan bir 'diğeri bakışıyla' bu sesi yeniden değerlendirir ve sansürler. Söylenmiş bir söze sansür uygulamak mümkün değildir ama söylenmiş sözün özneler arası alanda anamlandırılma süreci sürekli devam eden dolayısıyla müdahale edilebilir bir süreçtir. Sansür, sonradan ve

söylenmiş olanın üretilmekte olan anlamına uygulanır. Politik doğru söyleme yaslanış; anlamlandırma sürecine sansür uygulamak ve bu süreci sürekli aslında bağlantısı zayıf olan bir çerçeve içerisine hapsetme eylemidir. Bu eylemi diğerlerinin bakışına dair kendi varsayımı üzerinden gerçekleştirdiğinden ortaya çıkan konuşmanın artık (konuşan ve dinleyen) özneler arası olduğunu söylemenin ne kadar doğru olduğu şüphe götürür bir durumdur. Konuşan dışındaki özneler, konuşan öznenin dilinde ve onun müdahaleleriyle varolurlar. Bu da bizi ya psikolojinin özne tarifini değiştirmeye –çünkü bir birey içinde başka bireyler varsa bu bir anomalidir yani norm tutarlı ve tekil birey öznenin varlığıdır - ya konuşmacıyı anormal ve marjinal ilan etmeye zorlar ki bu sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır, ya da anlamı birey özneler arası değil birey özne ötesi (özne içi de dahil olmak üzere) bir zeminde kurgulamaya zorlar. Benim tercihim üçüncü yaklaşımdır.

Anlamı özne ötesi bir alanda kurgulama fikri, kapalı öznenin ve psikolojinin en küçük analiz birimi olduğu insan bilimleri skalasına uygun düşmemektedir. Aynı şekilde postmodern psikolojinin, konuşmayı bireyler arası etkileşim modeli olarak inceleyen yapısıyla da barışık değildir. Etkileşim kelimesi etkileşecek birden fazla varlık gerektirir. Dolayısıyla bu anlayış karşı çıktığı geleneksel psikolojik

kategorileri yeniden üretir ve insana dair alternatif bir anlama zemini oluşturamaz. Bu çalışma tüm insanlara dair bir söz söyleyebilecek durumda değildir. Ancak, tek bir konuşma alıntısından yola çıkarak bir konuşmanın gerçekleşmesini anlamak için birey kategorisinin kullanıldığı bir karşılıklı konuşma - etkileşim modelinin eksik kaldığını söyleyebilir.

Benzer şekilde Harré'nin (1998) dilde yapılan benlikle ilgili görüşü; bu çalışmayla desteklenebilir. Çünkü konuşan kişi için birey olarak varlığının diğerleri tarafından belirlenecek olan niteliği önemli görünmektedir. Konuşmanın kendisi öznenin politik olarak yanlış görünme ihtimaline müdahale eden eylemlerle biçimlenmiştir. Yanlış anlaşılma kişi için niçin bu denli önemlidir? Veya konuşma geçmişinin olmadığı muhtemelen bir daha görmeyeceği insanlar tarafından ayrımcı olarak nitelenmek kişi için niçin sıkıntı oluşturmaktadır? Harré'nin benlik üzerine teorisi dilin inşa edici gücü üzerine kuruludur. Benlik, birey kavramları güçlü kavramlardır ve dünyayı anlama şeklini biçimlendirirler. Ancak biraz önce bahsettiğim nokta, öznenin diğerleri tarafından 'olumsuz - tahmin edilemez' şeklinde anlaşılmaktan duyduğu sıkıntı, Harré'nin dilde inşa edilen birey kavramı vurgusunun gücünden şüphelenmemize yol açmaz mı? Ya da bireyin ve birey kavramıyla barışık kurulmuş diğer insan kategorilerinin

alternatiflerinin var olabileceğine işaret etmez mi?

Diğer yandan konuşmanın içerdiği tartışma argümanısal bir doğrultuda ilerlememiştir. Öncelikle iki zemin üretmiştir. Politik doğru olan ‘hepimiz insanız’ sözcüsünü çerçeveleştirerek bu zeminleri, doğru-yanlış çizgisi üzerinden ayırarak kurgulamış ve çatıştığı fikir yerine fikrin sözcülerini ‘yanlış’ zeminine yerleştirmiştir. “*eğer sen çomak sokmak istemiyosan ya da huzuru bozmak istemiyosan ortalığı karıştırmak istemiyosan şunu söylersin ya hepimiz insanız*” Daha sonra ‘yanlış zemindeki’ öznelere bir niyet vurgusu yapılmaya başlanır. Fikrin kendisi değil, öznelerin niyetiyle ilgili yani öznelerle ilgili bir problemin altı çizilmiştir. Bu bulgu Harré’yi destekler çünkü dil yapılanmasına dair bu anlama biçimi fikri değil özneyi tartışmayı, ya da fikri özneler üzerinden tartışmayı önceler ve dolayısıyla da özneyi anlamaya dair sorunsallar oluşturur, tartışmayı özneler arası bir mücadele ve strateji üretimleri olarak biçimlendirir. Görünen budur. Dolayısıyla Wetherell ve Potter’ın (1992) dediği gibi konuşmalarıyla kişilerin ne yapmaya çalıştığını anlamak üzere konuşmalarına baktığımızda görebileceğimiz de bu tip kategorik kaynaklar olacaktır. Bu bağlamda Bakhtin’in sözcelerini kimseye ait olmadığına dair önermesi, hatta birden fazla kişiye bağlı ama onların toplamından farklı ve görece

bağımsız bir şey olarak kurguladığı, metinler arası anlayış bizim bu kısırdöngüden uzaklaşmamızı sağlayabilir.

Konuşmacının konuştuğu söz, birçok anlamsal olasılığı tetikler. Konuşmacının kendisi de aynı zamanda kendisinin dinleyicisi olduğu için, öteki tasarımları üzerinden ‘farkettiği’ birçok tetiklenmiş yeni metin tarafından harekete geçirilir. Kişi bu suretle –sansüre başlar, politik doğru sözcüyü tekrarlar veya çizgi değiştirmek gibi eylemlere yönelir. Bu metinlerin ‘farkedilme’ süreci son derece karmaşık bir süreç gibi gözükmektedir. Zira Vygotsky’e göre (1934, 1985), konuşma ve düşünce birbirine karışmış, ayrıştırılamaz ancak birbirine indirgenemez ve tekil bir bütün oluşturmayan, iki farklı türeyişsel kökeni olan kavramlardır. Dolayısıyla bir ‘farketme’ olgusunun çalışılması ne sadece dil üzerinden ne de birey zihninin doğasına ya da yapısına dair çalışmalarla anlaşılabilir. ‘Doğa’da yapılar da yeniden yapılır, dil birey özelinden anlaşılabilir ancak kendi başına bağımsız bir ontolojik varlık olarak da nitelendirilemez. Bu çalışma insana dair bilgi üretmek için yeni bir zemine ihtiyaç olduğunun altını çizmektedir.

Bu çalışma örnek gösterdiği konuşma esnasında başka sözel katılımın olmayışı üzerinden bir takım sonuçlara varmıştır. Ancak dil sadece sözel değildir. Herhangi bir hareket,

bir oluş veya ayrıntı dilsel etkileşime dahil olabilir. Dinleyicilerin mimikleri, yüz ifadeleri ve bedensel duruşlarının da araştırmaya dahil edilmesi önemli gözükmektedir.

Dahası Derrida'nın ünlü argümanı "metnin dışında hiçbir şey yoktur" öznenin metafizik varoluşunu yıkar-ken, söz ve aklın merkeziliğini de yok eder. Dolayısıyla kişilerin eşyalarla kurduğu ilişkiler üzerinden bir dil anlamasını tersine çevirmek ve dili her türlü metnin insanla kurduğu ilişki üzerinden ~~di~~ yeniden anlamak gerekmektedir. Bu çalışma ne bunu gerçekleştirmek üzere bir adım atmak gibi bir hedefle yapılmıştır, ne de böyle bir hedefi gerçekleştirebilecek potansiyeli taşır. Ancak dilin ve insanın yeniden sorunsallaştırılmasına dair bir gerekliliğe işaret edebilmektedir kanısındayım.

Kaynakça

- Bakhtin, M.M., Volosinov, V.N,(1973) *Marxism and The Philosophy of Language*, Seminar Pres.
- Bakhtin, M.M., Volosinov, V.N,(1973) *Mark-sizm ve Dil Felsefesi* (Çev: Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001
- Bakhtin, M.M.(1986) *Speech Genres and Other Late Essays*. University of Texas Pres, Austin.
- Barbour, R.S., Kitzinger,J.(1999)*Developing Focus Groups Research: Politics, Theory, and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çoker, Ç. (2007). *Bir Sosyal Fenomenin Değerlendirilmesi Üniversite Öğrencilerinin Kullandıkları Söylemler Ve Kaynakları*. İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Foucault, M (1972) *The archaeology of knowledge*. London, Tavistock, (2005).
- Harré, R. (1998) *Singular Self*. London, Sage.
- Kağçıbaşı, Ç (2010) *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul.
- Kress, G. (2001). From Saussure to Critical Sociolinguistics: The Turn Towards a Social View of Language. Wetherell, M., Taylor,S., Yates, S.J. (Hz.) *Discourse Theory and Practice* London, Sage.
- Linhorst, D. (2002) *A review of the use and potential of focus groups in social work research*, London, Sage.
- Morgan, D.L.(1997) *Focus Groups as Qualitative Research*, Vol. II, Thousand Oaks, CA, Sage.
- Potter, J. (1996) *Representing Reality*, London, Sage.
- Shotter, J. (2004). Sosyal inşacılığın ötesinde: kartezyen özne ve faili yeniden düşünmek ve yeniden cisimleştirmek. S. Arkonaç (Hz.) *Doğunun batının yerelliği: bireylik bilgisine dair*. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Vygotsky, L. S. (1934) *Düşünce ve Dil*, (Çev. S. Koray), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1985.
- Wetherell, M., Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism: Discourse and the legitimation of exploitation*, Harvester Wheatsheaf.

